

Zvonurile de acum 40 de ani. August 1968: invadarea Cehoslovaciei și îngrijorarea României

Aurelian Stoica, Septimiu Chelcea
Universitatea din București

Regarded by some of the historians and political analysts as being the brave expression of the independence policy run by Romania, meanwhile others considered it to be a masquerade and the beginning of Nicolae Ceausescu's cult of personality, the 21st of August 1968 remains a milestone in Romania's recent history. The analysis of the National Historical Archives documents gave us the opportunity – for the first time in the last 40 years – to find out the types of rumors spread in Romania. The state of uncertainty expressed at the „top of the communist party” and population's concern regarding a possible military intervention of the Soviet Union and other communist countries in Romania, after Czechoslovakia's model, have created a favorable climate for rumor appearance. These rumors, as we know now, did have a „grain of truth”.

Keywords : intelligence, rumour, military invasion, fear, worry, „grain of truth”
Cuvinte-cheie : informații, zvon, invazie militară, frică, îngrijorare, „sâmbure de adevăr”

Eșecul „socialismului cu față umană”

Situația socială și politică din România în anul 1968 este conexă contextului istoric european al aceluși moment. Deși la suprafață părea un monolit din care răzbăteau numai știri articulate și unitare, în realitate fostul bloc comunist era marcat de disensiuni politice. Astfel, la începutul anului 1968, în cadrul Congresului partidelor comuniste, desfășurat la Budapesta, ca urmare a criticării Partidului Comunist Chinez – ai căror reprezentanți nu erau prezenți (ruptura sovieto-chineză se manifesta inclusiv prin conflicte de frontieră) – Paul Niculescu-Mizil, reprezentantul PCR, a respins demersul de condamnare a Chinei. În urma disputelor ideologice, reprezentantul român a părăsit lucrările – la solicitarea

expresă a lui Nicolae Ceaușescu. Ca urmare, delegația PCR n-a mai fost invitată la reuniunile ulterioare ale partidelor comuniste în care s-a dezbătut inclusiv problema traiectoriei politice pe care o adoptase statul cehoslovac : Drezda, 23 martie ; Varșovia, 14-15 iulie ; Bratislava, 3 august (Retegan, 1998, 12 ; Berindei, 2008, 105).

Reformele pe care Alexander Dubček, secretarul general al Partidului Comunist Cehoslovac, intenționa să le introducă, „socialismul cu față umană” promovat de acesta nu numai că nu erau pe placul Moscovei din punct de vedere politic, dar reprezentau și un semnal al erodării „unității” Tratatului de la Varșovia – organizație militară concepută ca o contrapondere la NATO. Problemele aveau nu numai caracter politic, ci și o dimensiune economică privind rolul și atribuțiile Consiliului de Ajutor Economic

Reciproc (CAER), înființat în anul 1949 pentru dezvoltarea schimburilor comerciale între statele comuniste. Regimul de la București încerca în plan economic să respingă un sistem dirijat de la Moscova, iar în plan militar să blocheze controlul armatei și industriei de război românești, ca și implicarea forțelor române într-un conflict armat (Retegan și Duțu, 2004, 10), fără a iniția reforme care să distanțeze semnificativ România de „socialismul ortodox” (Berindei, 2008, 108).

Totuși, în anul 1964, Partidul Comunist Român adoptase politica „neamestecului în treburile interne ale altui stat”. România ducea o politică externă de relativă independență, mizând pe susținerea din partea unor state comuniste precum China și Iugoslavia și pe deschiderea către Franța, Germania, Israel și Statele Unite.

Situația în Cehoslovacia se prezenta diferit față de cea din țara noastră. Deși la nivel declarativ acest stat mergea în direcția trasată de Moscova, liderii săi au permis modificarea climatului social și o dezvoltare a mișcării reformiste, care milita pentru liberalizări accentuate în plan economic, în baza stabilirii unor relații de piață între entitățile economice socialiste. Pe lângă aceasta, proiectele din aprilie 1968 ale lui Alexander Dubček prevedeau mai multă libertate pentru mass-media și posibilitatea existenței unei guvernări multipartinice, precum și apariția unor declarații antisovietice în presă.

Faptul că secretarul general al Partidului Comunist Cehoslovac nu a putut gestiona conflictul dintre aripile reformistă și conservatoare din această formațiune, precum și apelurile repetate venite din partea liderului sovietic Leonid Brejnev, care îi cerea imperativ să remedieze „problemele” existente în această țară, au dus la decizia de invadare (Hoppe, 2005, 96-97). Așa cum au stabilit și unii autori occidentali, „zvonuri ale unei posibile instaurări a unui sistem pluralist, care să permită și forțelor necomuniste participarea la viața politică, marchează punctul în care URSS încetează să mai fie tolerantă” (Flores, 2007, 146).

În pragul invaziei Cehoslovaciei și în perioada imediat următoare se instalase o

atmosferă încărcată atât în plan intern (din cauza posibilității ca și România să aibă o soartă similară), cât și în plan internațional. Corneliu Mănescu, ministru de externe al României la acea dată și președinte al sesiunii Adunării Generale a ONU, aflat în Statele Unite cu puțin timp înainte de declanșarea evenimentelor, a surprins foarte atent acest climat tensionat :

„Mă aflam la New York și fusesem chemat la București pentru a lua parte la vizita lui de Gaulle în România. Era ziua națională a Cehoslovaciei, iar eu, în noaptea următoare, trebuia să urc în avion pentru a ajunge la București. De ziua lor națională, la Ambasada Cehoslovaciei de la ONU s-a dat o recepție. M-am dus acolo și m-au primit cu recunoștință ; plecam peste o oră, dar am trecut pe la ei. Atmosfera era foarte încărcată. Zvonurile circulau peste tot. Zvonuri despre orice, dar nu despre invazie. Soția ambasadorului ceh a venit la mine, când mi-am luat rămas-bun, plângând în hohote. Era soția ambasadorului Cehoslovaciei și, totodată, fiica președintelui Cehoslovaciei, mareșalul Svoboda. «Domnule Mănescu, ce se întâmplă, ce ne așteaptă? Suntem îngroziți.»” (apud Betea, 2008, 575-576).

Pentru opinia publică din România existau două surse de informare despre evenimentele acelei perioade : sursele mass-media oficiale (dintre care cel mai important era ziarul *Scânteia*) și comunicarea interpersonală. Legat de presa din țara noastră trebuie precizat că din ianuarie 1968 *Scânteia* (organ al CC al PCR) prezenta pe larg toate subiectele care aveau legătură cu evoluția situației politice, sociale, economice sau culturale din Cehoslovacia, „ignorând” alte subiecte, precum războiul din Vietnam sau plenara PCUS. Informațiile transmise de corespondenții Agerpres țineau prima pagină a ziarului, articolele având o maximă vizibilitate și un spațiu generos în pagină (Retegan, 1998, 13).

În noaptea de 21/22 august, tancurile sovietice (între 5000 și 7000) au pătruns pe teritoriul Republicii Socialiste Cehoslovacia. Numărul militarilor a fost estimat la jumătate de milion de soldați și ofițeri din cele cinci țări participante, majoritatea fiind însă sovietici.

În timpul intervenției, armata cehoslovacă a primit ordin de la Dubček să nu opună rezistență, dar, cu toate acestea, au fost uciși 72 de civili, alte câteva sute fiind răniți.

Nicolae Ceaușescu a organizat o adunare populară la București, la care a rostit (nu a citit – *nota bene*) o cuvântare condamnând vehement intervenția trupelor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia: „Pătrunderea trupelor celor cinci țări socialiste în Cehoslovacia constituie o mare greșală și o primejdie gravă pentru pacea în Europa, pentru soarta socialismului în lume. Este de neconceput în lumea de astăzi, când popoarele se ridică la luptă pentru a-și apăra independența națională, pentru egalitatea în drepturi, ca un stat socialist, ca state socialiste să încalce libertatea și independența unui alt stat”.

Cunoaștem acum filmul desfășurării acestui eveniment fără precedent, dar și fără vreo asemănare cu adunările populare ulterioare, în amănunt organizate și strict supravegheate de organele de represiune. Nicolae Ceaușescu, după cum a declarat în fața celor peste o sută de mii de bucureșteni în fața sediului CC al PCR (astăzi Piața Revoluției), a aflat telefonic de la Praga în cursul nopții (21 august) despre invadarea Cehoslovaciei. La ora 3 a.m. a primit o notă (nesemnată) din partea Ambasadei URSS la București, care confirma ceea ce de acum se știa din Comunicatul TASS (Agenția Sovietică de Știri). Imediat (la ora 4 a.m.) a convocat Prezidiul Permanent. Apoi, la ora 6,30 a avut loc ședința Comitetului Executiv (steno-grama acestei ședințe a fost prezentată de către Moraru și Grigorescu, 1998, 50-58). După nici trei ore de la suspendarea acestei ședințe (la ora 8,10 dimineața), Nicolae Ceaușescu s-a adresat mulțimii de bucureșteni, și prin transmisia radio și TV, tuturor cetățenilor din România. Dată fiind precipitarea cu care a reacționat, este greu de imaginat că Nicolae Ceaușescu a manevrat „conducerea de partid” și „masele de oameni ai muncii”, dar și intelectualitatea, pentru a-și înălța „cultul personalității”.

Referitor la cuvântarea lui Nicolae Ceaușescu la această neobișnuită adunare

populară, la care bucureștenii veniseră oarecum spontan, printr-o chemare difuzată la radio în repetate rânduri și transmisă din om în om, un martor al evenimentului mărturisește:

„Perorația avea un accent dramatic și o intensitate pasională care acționa contagios. Nu-și putea reține indignarea [N. Ceaușescu – n.n.] vorbind de atacul infam asupra Cehoslovaciei, efectuat în disprețul legii internaționale și al egalității dintre națiunile socialiste. Iar noi toți care-l ascultam îi împărtășeam indignarea și ne simțeam cuprinși de o emoție care ne sufoca. Ne simțeam militanți ai unei cauze sacre și eram gata, de ni s-ar fi cerut, s-o probăm prin faptă.” (Cornea, 2008, 9).

În acord cu istoricul Florin Constantiniu (1997, 508), considerăm că poziția lui Nicolae Ceaușescu, în zilele de 21/24 august '68 a reprezentat exprimarea cea mai curajoasă a politicii de independență dusă de România, dar și unul dintre cele mai bune momente politice ale liderului comunist de la București. Nu am găsit suficiente argumente în favoarea aprecierilor jurnalistice de tipul: „1968 avea să fie și pentru țara noastră un an special: a fost anul celei mai mari cacialmale. Nicolae Ceaușescu s-a erijat cu succes în campion absolut al «independenței naționale și a neamestecului în afacerile interne ale altor țări» [...]. Și-a asumat, se spunea, riscul unei intervenții a statelor Tratatului de la Varșovia, deși privind lucrurile în perspectivă, o asemenea intervenție ar fi fost cu totul improbabilă (Antip, 2008, 45)”. Am fixat intervalul 21-24 august pentru că în dimineața zilei de 25 august Nicolae Ceaușescu avusese o întrevedere cu A.V. Basov, ambasadorul URSS la București, care i-a înmânat o scrisoare a Biroului Politic al PCUS adresată Comitetului Executiv al CC al PCR. Urmarea: schimbarea tonului și partiturii declarațiilor celui pe care mulți îl considerau „copilul teribil al comunismului” – David în luptă cu Goliat. Iată ce spunea „micul David” în fața Comitetului Executiv al CC al PCR reunit la 25 august la ora 11,30: „Trebuie să remarc că în scrisoarea Biroului Politic al PCUS se exprimă dorința de a ajunge la întărirea unității dintre partidele noastre. Ea corespunde

pe de-a-ntregul și dorinței partidului nostru”. Și mai departe : „partidul, atât în Comitetul Central, cât și în Marea Adunare Națională, a afirmat hotărârea sa de a face totul pentru dezvoltarea relațiilor cu Uniunea Sovietică și cu țările socialiste, fidelitatea sa față de alianțele existente [Tratatul de la Varșovia – n.n.]” (*apud* Berindei, 2008, 107).

Unii analiști sunt de părere că Nicolae Ceaușescu era informat că la reuniunea din Crimeea (iulie 1968) a șefilor de state membre ale Tratatului de la Varșovia se luase hotărârea intervenției militare în cele două state care nu fuseseră invitate, Cehoslovacia și România. Într-una din ipotezele vehiculate se apreciază că liderul de la București era conștient că se afla pe lista celor pe care Moscova îi dorea schimbați cu persoane mai apropiate de politica pe care ar fi vrut să o promoveze în această parte a Europei (Bărbulescu *et al.*, 1998, 537). Alte abordări au tratat poziția lui Nicolae Ceaușescu ca pe o înțelegere între Moscova și București pentru a infiltra un „pion otrăvit” în construcțiile politice ale lumii occidentale. Greu de crezut. După patruzeci de ani de la tragicele evenimente, generalul Ion Stănescu, fost președinte al Consiliului Securității Statului în perioada 1968-1972, a dezvăluit planul lui Nicolae Ceaușescu de a-i primi pe ruși „cu foc de armă” (*Ziua*, nr. 4316 din 21.08.2008, p. 4).

Problemată invaziei a fost arhivată în 18 dosare destinate lui Nicolae Ceaușescu și câtorva colaboratori apropiați, care beneficiau de o informare rapidă, calificată și unitară asupra tuturor aspectelor implicate de acțiunea statelor membre al Tratatului de la Varșovia. Agenția Română de Presă (AGERPRES) a consacrat poziției României de respingere a atacului 105 buletine speciale și, colateral, teme generale despre invazia asupra Cehoslovaciei, 246 de buletine. După amplul discurs de la balconul CC al PCR ținut de Ceaușescu în 21 august 1968, peste 200 de ziaristi occidentali au venit la București. Dintre aceștia, trebuie menționat John Akass, ziarist al cotidianului britanic *The Sun*, care scria la 7 septembrie 1968 într-un articol intitulat „România, «țara

ridicărilor din umeri și a zvonurilor dejucate»” că „Nicolae Ceaușescu a devenit, pur și simplu, chiar mai ortodox decât era înainte” (*Adevărul*, nr. 4667 din 6.07.2005).

Correspondentul AGERPRES de la Roma a transmis articolul lui Alfredo Pieroni, „Amenințarea românilor a venit de la granița ungară”, apărut în *Corriere della Sera* din 06.09.1968 – în care se afirma :

Potrivit zvonurilor pe care le-am cules, se pare că nu trebuie (sau nu va trebui) să așteptăm o eventuală invazie dinspre granița sovietică și care în faza finală, în Delta Dunării, prezintă un teritoriu aproape impracticabil. Este (sau va fi) de așteptat o eventuală invazie dinspre granița ungară. Se pare că sovieticii și-au propus să înscezeze simptomele unei «contrarevoluții», potrivit tacticii urmate, chiar în mod lipsit de strălucire în Cehoslovacia. În regiunile de graniță ale Transilvaniei unde trăiește o minoritate maghiară neliniștită de 1 500 000 de oameni (fosta provincie autonomă maghiară) a fost observat un dute-vino neobișnuit de turiști sovietici curioși, considerați drept agenți. Se pare că trupele sovietice ar fi pătruns zilele trecute pe teritoriul român și ar fi minat unele întreprinderi industriale, printre care fabrica „Alumina” din Oradea. Pericolul a fost înlăturat. Dar se pare că sovieticii și-au propus să arate că au început operațiunile de sabotaj față de regimul comunist român, justificând în acest fel intervenția lor (*Adevărul*, nr. 4667 din 6.07.2005).

În seara zilei de 30 august 1968, președintele american Lyndon Johnson a ținut un discurs în legătură cu evenimentele din Cehoslovacia, transmis de agenția UPI. Acest discurs se dorea a fi tranșant, după ce Secretarul de Stat al SUA, Dean Rusk, l-ar fi sfătuit pe șeful statului american în acest sens. În intervenția sa, Lyndon Johnson aprecia că „a urmărit îndeaproape și cu multă amărăciune evenimentele din Cehoslovacia și că astă-seară circulă zvonuri că această acțiune ar putea să se repete și în altă parte, în cursul anului 1968, în Europa răsăriteană” (*Adevărul*, nr. 4651 din 17.06.2005). O zi

mai târziu, oficialități de la Washington au confirmat, pentru aceeași agenție de știri, că România este țara la care s-a referit președintele american.

„SUA au auzit pentru prima oară săptămâna trecută zvonuri despre mișcări de trupe sovietice și satelite în direcția frontierei României. Aceste zvonuri au fost discutate cu ambasadorul român Corneliu Bogdan, care a spus atunci că nu deține niciun fel de informații din partea guvernului său care să le confirme. [...] Între timp rapoarte din diverse surse de informații tind să confirme o oarecare dislocare de forțe sovietice la frontiera României” (*Adevărul*, nr. 4651 din 17.06.2005).

O clarificare a obiectivelor politicii externe duse de Nicolae Ceaușescu sau, în ansamblu, de România, intră mai degrabă în preocupărilor reprezentanților științelor istorice și din acest motiv nu vom insista asupra acestor aspecte. Ceea ce ne interesează în calitate de sociologi sunt datele factuale legate de tipologie, tematicile și caracteristicile zvonurilor care au circulat în anul 1968 în România. În intervenția sa din cadrul conferinței cu tema *România și Primăvara de la Praga*, organizată în anul 2005 de Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, unul dintre participanți (prof. univ. dr. Mihai Retegan) aprecia că „ar fi interesant de știut dacă în anul 1968 organele de partid au elaborat, au întocmit, pe baza a ceea ce știau ele, sinteze ale stării de spirit ale românilor în acel moment. Ar fi extrem de interesant. Cum priveau oamenii obișnuiți evenimentele din Cehoslovacia? Care erau tendințele din societatea românească?”.

Studiul nostru răspunde unor asemenea întrebări în baza unor documente ale Arhivelor Naționale Istorice Centrale/fond CC al PCR – Secția Organizatorică. Aceste materiale au fost identificate, de către unul dintre autorii acestui material (A. Stoica).

Pentru a putea înțelege cu adevărat care era climatul opiniei publice românești trebuie precizat că, în acea perioadă, la granițele României se desfășurau manevre de intimidare și diversiune executate de către 10-12

mari unități sovietice (potrivit unor estimări ale SUA, erau chiar 15-20 de divizii blindate de infanterie motorizată), 4-5 maghiare și 2-3 bulgare. Coroborat cu măsurile luate de autorități (adunarea populară din București din 21.08.1968, defilarea unor unități militare, constituirea Gărzilor Patriotice etc.) și cu știrile care veneau pe canale mass-media oficiale sau neoficiale (diverse posturi de radio în limba română din Europa de Vest), acest lucru a dus la instituirea unei atmosfere psihice cât se poate de sumbre și tensionate.

Fostul președinte al Consiliului Securității Statului în acea perioadă declara într-un interviu pentru ziarul *Ziua* (nr. 4316 din 21.08.2008, p. 4) că „La granițe eram în stare de alertă. [...] De cealaltă parte vedeam tancurile rusești la Albița. De abia după patru septembrie s-au retras. După două săptămâni”.

Ca martor al acelor evenimente (S. Chelcea), pot afirma că îngrijorarea și entuziasmul dominau populația din România.

Mulți dintre noi, tineri pe atunci, ne simțeam mândri că suntem contemporanii sfidării colosului sovietic, dar ne temeam de consecințele pe care le-ar fi avut ocuparea țării de armatele „statelor frățești”. Eram ofițer de serviciu la Institutul de Psihologie al Academiei RSR (în timpul sărbătorilor oficiale, angajații trebuiau să asigure „permanența”). În miez de noapte (20/21 august) am fost anunțat telefonic de la Comitetul Municipal de Partid că se înființează Gărzi Patriotice în fiecare instituție de stat. M-am înscris imediat. Am rămas împreună cu unul dintre colegii mei, cercetător științific stagiar ca și mine, astăzi rezident în Israel, să asigurăm permanența la institut încă o zi și o noapte. Îmi aduc aminte că în zilele următoare în Institutul de Psihologie se ascultau în colectiv știrile de la „Europa liberă” (până atunci, emisiunile Europei Libere erau considerate dușmănoase și ne feream să se știe că eram la curent cu ce se transmitea la acest post de radio). Credeam că a venit schimbarea, că „primăvara de la Praga” va veni și la București. Ni s-au repartizat arme pentru apărarea institutului (o mitralieră, două puști,

două pistoale și o grenadă – dacă îmi aduc bine aminte). Planul de apărare a institutului a fost „gândit” de un coleg desemnat de conducere. Era pueril. Cu tot „armamentul din dotare” trebuia să țintim în poartă, să nu-i lăsăm pe ruși să intre în institut! Mai târziu, după un an, pregătirea Gărzilor Patriotice a ajuns o mascaradă. Oamenii în toată firea defilau prin sala de sport mânuind puști de lemn. Personal, am refuzat să mă joc de-a apărarea patriei.

Considerăm că analiza zvonurilor de acum 40 de ani trebuie raportată la contextul social-politic, în care liderii politici internaționali discutau despre iminența izbucnirii unui nou război ce se putea extinde foarte rapid la nivel mondial. Esența zvonurilor, „apariția și circulația în cadrul societății a unor informații fie încă neconfirmate public de către sursele oficiale, fie dezmințite de acestea” (Kapferer, 2006, 39), relevă caracteristicile social-politice ale României anului 1968: un regim totalitar cu o comunicare oficială prea puțin credibilă, lacunară, ambiguă și un eveniment de mare interes pentru populație – exact cele două elemente-cheie ale zvonurilor (Allport și Postman, 1946-1947, 502). De altfel, pentru cei mai mulți dintre autori condițiile care favorizează transmiterea zvonurilor țin de „situațiile ambigue și problematice, în care există tensiuni, neliniște, anxietate” (McQuail, 1999, 142). Pentru alți cercetători, emergența zvonurilor într-un context social dat ține atât de importanța și ambiguitatea evenimentului (care îl potențează), cât și de trăsăturile de personalitate, precum capacitatea critică a persoanelor, internalismul/externalismul lor etc. (Chelcea, 1994, 184).

Situația internațională în 1968 se încadrează în tiparul descris de Robert H. Knapp (1944, 28), pentru care zvonurile se dezvoltă mai ales în perioade caracterizate prin constrângeri sociale, precum cele de război, când nu numai că deteriorează încrederea și moralul opiniei publice, dar se pot constitui și în arme ale propagandei inamice. Astfel, dacă broșurile de propagandă și transmisiunile radio pot avea un efect similar unor

gloanțe, zvonul poate avea proprietățile distructive ale unei adevărate torpile.

Pentru alți autori, zvonurile în timp de război (și putem aprecia că luna august a anului 1968 avea toate caracteristicile unui climat pre-conflict) s-au împărțit în două categorii: cele unificatoare, pozitive (care creează o stare de spirit bună) și cele negative, care descurajează și destabilizează (Jeanneney, 1997, 146).

Așa cum se știe, zvonurile pot fi clasificate, după geneza lor, în „zvonuri-vis”, „zvonuri-sperietoare” și „zvonuri-incitare”. În funcție de teme se pot întâlni „zvonuri majore” și „zvonuri cotidiene”. În cazul în care se ia în calcul gradul lor de plauzibilitate, zvonurile se împart în „plauzibile” și „fanteziste”, după sursa informațiilor pot fi „zvonuri-creație colectivă” și „zvonuri lansate” (de un emițător), după durată pot fi „zvonuri-vivante” și „zvonuri efemere”, iar după canalul de comunicare putem vorbi de „zvonuri care circulă de la gura clevețitoare la urechea avidă de informații senzaționale” și „zvonuri mass-media” (Chelcea, 2006, 5-47).

Zvonuri la frontiera cu Uniunea Sovietică

La 21 august 1968, comitetul județean de partid Suceava comunica faptul că în comuna Dornești, un cetățean sovietic venit la rude din orașul Cernăuți ar fi spus șefului de post că „în apropierea frontierei ar fi unități motorizate și în comuna Adâncata din URSS au fost adunate contingentele 1929-1943, cărora un ofițer superior care a venit în comună le-a spus să fie pregătite de luptă și să țină secretul celor discutate pentru a nu se auzi în România” (ANIC, f. 10). Comitetul județean Maramureș informa că o serie de cetățeni s-au prezentat la organul de partid din Sighetul Marmației arătând că „sunt îngrijorați în legătură cu mișcările de trupe înzestrate cu armament greu pe care le-au observat în apropierea graniței. În cursul acelei zile s-au semnalat zboruri ale unor avioane cu reacție de-a lungul frontierei cu România” (*ibidem*).

Comitetul județean de partid Bistrița-Năsăud era anunțat, în aceeași zi, că un inspector al Direcției financiare județene care se întorsese de la rudele din URSS ar fi auzit că sunt concentrări masive de trupe la frontiera cu România (*ibidem*). Similar, un student întors de la Chișinău a povestit că grănicerii sovietici i-ar fi scos pe turiștii români din hotel, pretextând că acesta este în reparație și i-ar fi condus sub escortă la gară. În plus, le-au voalat filmele din aparatele foto și le-au reținut bagajele la vamă contra unei chitanțe. Un alt cetățean din Moldova ar fi văzut și auzit în seara zilei de 21/22 august lumini și zgomot de șenile dincolo de Prut, între satele Petriș și Viișoara (ANIC, f. 46). Numeroase relatări aduceau în discuție garniturile de tren cu echipamente militare, precum și masările de trupe din apropierea frontierei și existența armamentului greu în zonă. Astfel, un cetățean pe nume Stafie Vasile (sic) ar fi văzut la întoarcerea din URSS, în stația Florești-Bălți, două garnituri de tren cu tancuri, mașini și trupe. Un cetățean din Iași a relatat că pe șoseaua dintre Bolotna și Ungheni ar fi observat în pădurile de pe acest traseu tancuri și mașini militare staționate (ANIC, f. 48).

Pe 23 august, în parcul din orașul Bacău au fost găsite 25 bilete pe care era scris „Afară cu agresorii din Cehoslovacia”, „Trăiască poporul-frate cehoslovac”, „Rușine guvernelor agresoare”, „Cetățeni, scandați afară cu agresorii”, „Ceașescu – Svoboda – Dubček” (*ibidem*). În schimb, în sudul țării – mai precis în județul Ialomița, comuna Sudiți – au fost găsite „cinci fițuici scrise de mână cu conținut injurios la adresa partidului” (ANIC, f. 89). Comitetul județean Bacău a comunicat că în noaptea de 24/25 august, la orele 03,00, s-a transmis de la o secție la alta a Combinatului de Cauciuc zvonul că au intrat trupele sovietice în țară. În acest sens, fuseseră desemnați doi secretari ai comitetului municipal pentru a fi trimiși acolo să depisteze de unde a pornit zvonul. În zona Botoșani, autoritățile comuniste erau anunțate că în dreptul comunelor Ștefănești, Hlipiceni și Dorohoi – satul Bajura – se

observă mașini la graniță. În aceeași noapte, între satele Costești și Braniștea din URSS au continuat să circule mașini cu farurile aprinse care se apropiau de frontiera cu România, staționau puțin după care se întorceau. Similar, în sectorul de peste Prut, în dreptul satului Bold – com. Manoleasa – , s-ar fi semnalat prezența a circa 20 de camioane care au venit până în dreptul fâșiei de graniță, unde au staționat (ANIC, f. 106).

La Iași, în 29 august, șeful gării (care tocmai efectuase o deplasare în RSS Moldovenească) aflase că în gara Ungheni-Prut erau circa 200-300 vagoane platformă, cu care, de obicei, se transportă tancuri, așezate pe boghiuri pentru ecartament normal (ca în România). Acest lucru era surprinzător întrucât, până la acel moment, schimbarea de boghiuri la orice fel de vagoane se făcea în țara noastră, în gara Socola (ANIC, f. 150). Două zile mai târziu, autoritățile județului Satu-Mare anunțau că la Peregova, în URSS, fuseseră observate 150 de vagoane cu platformă care transportau tancuri și blindate. Un acar sovietic ar fi afirmat că „o parte din armatele sovietice au trecut spre Ungaria și că printre cetățenii sovietici circulă zvonul că sunt pregătiți să treacă și în România” (ANIC, f. 179).

Așa cum au arătat și rezultatele unor studii anterioare (Stoica, 2006, 64), în perioada celui de-al doilea război mondial, localitățile de graniță reprezentau zonele cele mai propice pentru apariția, transmiterea și răspândirea zvonurilor în perioadele marcate de tensiuni. Asemănător, documentele anului 1968 indicau că „în comunele Bilca, Vicovul de Sus, Brodina și altele din județul Suceava, situate la granița cu URSS, circula zvonul că în toamnă urmau să aibă loc manevre militare în țara noastră ale armatelor țărilor participante la Tratatul de la Varșovia” (ANIC, f. 156). În doar două zile, pe 31 august, această știre ajunsese în județele Botoșani și Harghita, precum și în municipiul București. Astfel, în aceste zone, „circula zvonul că URSS ar fi cerut ca, în luna septembrie, pe teritoriul țării noastre să se organizeze manevre comune ale trupelor țărilor participante la Tratatul de la Varșovia” (ANIC, f. 173).

În plus, în unele comune din județul Botoșani se discuta că în noaptea de 31 august urma să fie aruncat în aer podul de la Ungheni. Acest lucru putea fi explicat prin faptul că în cursul acelei zile se trăseseră 76 de lovituri de antiaeriană la 8 km de graniță și, pe malul sovietic al Prutului, în dreptul comunei Crasnaleuca, puteau fi văzute mișcări de oameni și se auzeau zgomote de mașini (*ibidem*).

Un alt cetățean întors recent în țară confirmă versiunea provocatoare lansată, și anume că în Uniunea Sovietică se ducea o intensă propagandă împotriva țării noastre, afirmându-se că România se pregătea să atace URSS (ANIC, f. 178). Conform datelor unui român întors de la rudele din Uniunea Sovietică, „în întreprinderile și instituțiile din Basarabia erau prezenți mai mulți lectori trimiși de Moscova care țineau expuneri cu caracter tendențios la adresa politicii PCR” (ANIC, f. 180).

Zvonuri la granița cu Bulgaria

Comitetul județean de partid Ilfov primise sesizări de la unii cetățeni români și străini, care au venit din Bulgaria pe 22 august, conform cărora au fost văzute trupe blindate în mișcare spre granița cu România, pe traseul dintre Plevna și Ruse, iar în zonă era decretată starea de mobilizare, fiind emise ordine de chemare. Sursa nu putea fi pusă la îndoială întrucât era vorba de un ofițer de miliție care venise din țara vecină. Un cetățean ceh care se înapoia spre casă venind de la Ruse a fost îndreptat de autoritățile bulgare pe un traseu lateralnic, motivându-i-se că șoseaua este blocată (ANIC, f. 32).

Numeroși români care au venit din Bulgaria au văzut pe șoseaua Botevgrad-Ruse peste 100 de autoblindate cu piese de artilerie, iar pe șoseaua Plovdiv-Ruse mașini pe șenile și soldați. Un bucureștean a observat între Varna și Balcic trupe motorizate cu militari îmbrăcați în salopete de cauciuc – ceea ce conducea la ideea că fac parte din trupele speciale, în timp ce în orașele Varna, Sofia

și Ruse fuseseră semnalate mașini închise cu prelată, cu numere roșii (ANIC, f. 56).

Un lucrător vamal indica faptul că în stația Ruse-triaj erau militari care controlau toate trenurile și toți cetățenii străini. Un alt bucureștean ar fi povestit că a fost abordat la un chioșc din orașul Ruse de un localnic care i-ar fi spus că „Ceașescu al vostru nu face bine ce face și că mai târziu va regreta” (*ibidem*). De asemenea, în același oraș ar fi fost observate mai multe avioane care zburau în grupuri de câte trei, paralel cu Dunărea. Interesantă este și relatarea unui locuitor al Bucureștiului, venit de la Ruse, care a văzut că turiștii români erau persecutați, percheziționați și bruscați de organele vamale bulgare, în timp ce vizitatorii germani și unguri nu erau supuși acestui control. Un grup de turiști români ar fi fost acostat în ziua de 22 august de către cetățeni bulgari care au afirmat că „tovarășul Nicolae Ceașescu s-ar fi exprimat într-o discuție că provincia Cadrilater ar aparține României și de aceea a luat poziție împotriva celor cinci țări socialiste care au ocupat Cehoslovacia” (ANIC, f. 114). Acest zvon al unei eventuale pretenții a României față de vecinul de la sud va fi unul dintre cele mai vehiculate de către cetățenii și autoritățile bulgare.

Zvonuri în zona Mării Negre

Un număr de 45 de cetățeni cehi care sosiseră la Giurgiu din Bulgaria (între care și echipajul unui avion IL-18 căruia în noaptea de 23 august nu i s-a permis să decoleze cu 100 de turiști cehi) au relatat că la Varna au fost informați de bulgari să nu treacă în România întrucât frontiera este închisă, a fost decretată starea de mobilizare, iar la graniță sunt tancuri. De asemenea, i-ar fi anunțat pe aceștia că flota URSS din Marea Neagră se pregătește să se îndrepte spre portul Constanța. Alți români întorși din Bulgaria relatau că văzuseră trupe amplasate în liziera din zona Varna-Balcic și Șabla, unități cazate în corturi, avioane super-sonice și nave militare. Interesant este că problema agitației bulgarilor era prezentată de

aceștia tot în stil sovietic, provocator, cum a fost cazul unui ofițer bulgar care le transmisese unor cetățeni români aflați în țara vecină că „românii vor să ia Cadrilaterul” (ANIC, f. 68).

Un alt caz, în aceeași notă, prezenta discuția dintre o patrulă de grăniceri bulgari – aflată în dreptul unor lucrări genistice importante din zona lor – și un grănicer român care ar fi fost întrebare de aceștia „ce au românii cu noi?” (ANIC, f. 71). Potrivit datelor comitetului județean de partid Constanța, doi turiști români care intenționau să meargă spre Varna ar fi fost întorși înapoi de grănicerii bulgari, din discuțiile pe care le-ar fi purtat cu aceștia reieșind că românii se pregătesc intens pentru a recuceri Cadrilaterul (*ibidem*).

La 24 august apăruseră deja știri „clasice” pentru perioadele tensionate, cum ar fi aceea că de la o unitate de marină purtătoare de rachete ar fi dezertat un maestru militar clasa a III-a (A.V.), care ar fi cerut învoire la comandantul unității pentru câteva ore și nu s-a mai întors (ANIC, f. 68).

Zvonuri la granița cu Ungaria

În Ardeal, comitetele județene de partid erau informate că existau discuții între cetățenii de etnie maghiară potrivit cărora, în cazul în care vor intra în România trupele sovietice și cele maghiare, Transilvania va fi dată Ungariei (ANIC, f. 89). Mai mulți tineri muncitori de la întreprinderea „Steagul Roșu” precum și unii cetățeni din județul Mehedinți aveau întrebări legate de situația prezentată mai sus, dorind să știe dacă în acele zile (24 august) s-au formulat în Ungaria pretenții asupra Ardealului (ANIC, f. 94). În județul Cluj existau manifestări ale unor cetățeni maghiari, caracterizate drept dușmănoase de autorități, întrucât pe marginea comentariilor față de situația din Cehoslovacia se afirma că era momentul ca ungrilor să ceară Ardealul, fiind aduse calomniile la adresa conducerii partidului (ANIC, f.140).

Deși autoritățile informau că se luaseră toate măsurile pentru aprovizionarea

populației, unele comitete județene sesizaseră că se resimțea lipsa unor mărfuri. Astfel, reprezentanții județelor Bihor, Mehedinți, Brașov, Dolj, Botoșani și Sibiu cereau suplimentări de zahăr, făină, mălai, orez și ulei. Din județele Maramureș, Hunedoara, Dolj și Neamț se transmitea că persistă, la 25 august, zvonul legat de scumpirea zahărului, făinei și uleiului, motiv pentru care unii cetățeni cumpărau alimente în mod exagerat (ANIC, f. 117). Două zile mai târziu, în aceleași zone se semnala tendința de a se cumpăra mari cantități de produse agroalimentare, față de cererile crescânde fiind luate măsuri pentru aprovizionarea magazinelor și fiind dusă muncă de lămurire cu populația pentru combaterea acestei tendințe (ANIC, f. 140). Acest tip de zvon este similar celor identificate în perioada celui de-al doilea război mondial, perioadă marcată, de asemenea, de tensiuni și privațiuni care favorizau transmiterea a numeroase știri despre lipsa sau scumpirea unor alimente (Stoica, 2006, 65).

Un alt fenomen interesant din punct de vedere social, caracteristic perioadelor tulburi, era reprezentat de retragerea banilor de la Casa de Economii și Consemnațiuni. Astfel, în ziua de 26 august, de la unitățile CEC din Municipiul București au fost retrași 20 milioane lei (de trei ori mai mult decât depunerile), la Cluj peste 9 milioane lei, iar în județul Bihor 6 milioane lei. Erau semnalate cazuri în care unii muncitori de la I.F. Vatra Dornei și Iacobeni au părăsit lucrul și au plecat acasă motivând că țara va fi ocupată (ANIC, f. 140).

Diversi cetățeni care se întorceau din Ungaria au sesizat pregătirile militare în plină desfășurare din țara vecină. Astfel, fuseseră observate mașini și camioane cu militari care se îndreptau spre granița cu România, corturi ale trupelor sovietice, posturi cu militari sovietici și maghiari dispuse pe șosele, tabere cu militari maghiari etc. Un cetățean din Arad văzuse pe una din șoselele care legau Budapesta de granița cu țara noastră camioane cu militari maghiari care se îndreptau spre frontieră. Pentru unii români întorși din Republica Democrată Germană și Ungaria

pe 30 august, „populația acestor țări era dezinformată, întrucât li s-ar fi spus că în România s-a decretat mobilizare generală și că țara noastră ar vrea să ocupe Basarabia” (ANIC, f. 164).

Concluzii

Conducerea statului român era permanent informată prin intermediul organelor comuniste din teritoriul despre starea de fapt și evoluția evenimentelor din toată țara. Din stenograma ședinței membrilor Comitetului Executiv al CC, din dimineața zilei de 21 august 1968, se pot desprinde câteva decizii pe care conducerea partidului le-a luat: sensibilizarea și mobilizarea populației, reînființarea gărzilor patriotice, controlul militar sporit al aeroporturilor, convocarea imediată a Comitetului Central, a Consiliului de Stat, a guvernului și a Marii Adunări Naționale. Mobilizarea populației urma să fie făcută sub controlul responsabililor organizațiilor de partid, a sindicatelor și a UTC, pentru a putea fi prevenite eventuale acțiuni anarhice sau provocări susceptibile să constituie motiv pentru o intervenție (Berindei, 2008, 106).

Din documentele identificate de noi, măsurile luate de autoritățile comuniste în plan intern pot fi grupate în următoarele categorii: 1) organizarea de manifestări cu caracter politic și informarea populației din teritoriul; 2) gestionarea prezenței în țară a celor circa 8000 de turiști cehoslovaci; 3) cunoașterea stării de spirit a populației și contracararea zvonurilor apărute.

1. Această primă categorie este în fapt concentrată în binecunoscuta adunare cu caracter public organizată de conducerea comunistă în data de 21 august 1968, la nici 12 ore după ocuparea propriu-zisă a statului cehoslovac. Peste 100 000 de români au asistat la discursul cu tentă naționalistă susținut de Nicolae Ceaușescu, mulți dintre ei fiind intelectuali care apreciau momentul drept o deschidere către Vest și o șansă pentru ieșirea de sub cortina comunismului sovietic.

În țară, după acest moment, manifestul plenarei CC al PCR care a stat la baza discursului liderului de la București a fost dezbătut cu interes de cetățeni. Comitetele județene de partid apreciau că, după adunare, crescuse foarte mult interesul oamenilor pentru a fi informați în legătură cu evoluția evenimentelor din Cehoslovacia. În acest sens, românii „urmăreau cu atenție presa, se grupau în jurul televizoarelor, puneau întrebări, angajau discuții. Peste tot populația aproba pe deplin poziția partidului și statului, măsurile luate pentru întărirea securității țării și condamna cu vehemență intervenția armată în Cehoslovacia” (ANIC, f. 87). În cursul zilelor de 23 și 24 august, în toate județele au avut loc întruniri ale comuniștilor pentru discutarea documentelor plenarei CC al PCR, în total fiind vorba de 10 181 adunări la care au participat 1 153 000 de membri de partid, cei care au luat cuvântul fiind în număr de 141 000. Documentele menționate au fost afișate în locuri vizibile, au fost citite la locul de muncă sau în cluburi, cămine culturale, la stațiile de radioamplificare, fiind organizate audiții sau vizionări colective la radio și televiziune întrucât ziarele reparatizate s-au dovedit insuficiente (ANIC, f. 88). Până în seara zilei de 24 august erau constituite gărzi patriotice în 5897 unități, din care 2414 în întreprinderi, 2704 în comune, 779 în instituții – totalul luptătorilor fiind de 436 649 (ANIC, f. 92).

2. Din evidențele Oficiului Național de Turism (ONT), în perioada declanșării evenimentelor, în țara noastră erau prezenți circa 8000 de turiști cehoslovaci, dintre care 4500 în stațiunile de pe litoral și în diverse localități: București (100), Arad (600), Timișoara (350), Cluj (350), Oradea (300), Brașov (200) ș.a.

În baza indicațiilor date de conducerea partidului, acestora li s-au asigurat cazare, hrană (pentru cei fără bani cheltuielile fiind preluate de ONT) și asistență medicală gratuită. ONT trebuia să asigure schimbul valutar pentru cetățenii cehoslovaci, fără limitarea cuantumului. Pentru informarea acestor persoane în privința evenimentelor din

Cehoslovacia și a poziției statului român față de acestea, s-a luat decizia tipăririi și difuzării zilnice a unui buletin Agerpres în limba cehă. Primul buletin cu un tiraj de 3000 de exemplare a fost difuzat în ziua de 23 august și a cuprins știri privind evoluția evenimentelor din Cehoslovacia, iar pe 24 august era programat al doilea număr cuprinzând discursul lui Nicolae Ceaușescu, comunicatul Plenarei CC al PCR, declarația MAN și alte știri. În plus, comitetele județene de partid au organizat colective de activiști care îi informa pe turiști cu știrile din presă și de la radio, în toate căminele și hotelurile unde erau cazați aceștia fiind instalate televizoare și aparate de radio (ANIC, f. 86).

3. După cum am arătat, informarea și mobilizarea populației în acele zile au reprezentat o prioritate a autorităților comuniste. Pe lângă știrile difuzate prin intermediul mass-media, o altă componentă importantă a comunicării era reprezentată de rețeaua de activiști ai partidului prin intermediul căreia era difuzat în teritoriu, în mod direct, punctul de vedere al conducerii partidului și statului. La începutul lunii septembrie a anului 1968, comitetele județene de partid „au organizat expuneri la căminele culturale, cluburi, case de cultură pe probleme ale politicii interne și externe ale partidului și statului”. Membrii birourilor comitetelor județene, municipale și orașenești de partid „au dat răspuns la întrebările puse de cetățeni referitoare la evoluția evenimentelor din Cehoslovacia și în legătură cu poziția partidului [...] în adunările generale ale organizațiilor de partid, în sesiunile consiliilor populare comunale” (ANIC, f. 193).

De exemplu, în județul Sălaj s-au făcut expuneri în 76 de localități, în județul Hunedoara în 45, iar în județul Timiș în 50. Concomitent cu munca de popularizare și explicare a documentelor de partid „există preocupare pentru combaterea unor zvonuri care au apărut” (*ibidem*). Astfel, autoritățile comuniste fuseseră informate că „la secretarul comitetului orașenesc de partid Predeal s-au prezentat unii cetățeni care au sesizat că în

oraș circulă zvonul că «podul de la Ungheni a fost aruncat în aer de români, iar la Giurgiu se dau lupte pentru podul de pe Dunăre»” (*ibidem*). Un alt zvon care circula în comuna Schitu, județul Ilfov, era acela că „la Giurgiu au fost capturate tancuri ale trupelor bulgare. În orașele Gura Humorului, Solca și Câmpulung din județul Suceava și în comuna Sulița, județul Botoșani a circulat zvonul că «în portul Constanța au venit trupe chineze pentru a ajuta România»” (*ibidem*). În comuna Capălău din județul Suceava unii locuitorii comentau că „sovieticii au promis maghiarilor că le vor da Ardealul; la Vatra Dornei, județul Suceava se discuta că «trupele maghiare au ajuns la Turda, iar sovieticii în orașul Siret»” (*ibidem*).

Întrebările adresate reprezentanților PCR de către cetățeni vizau probleme concrete, cum ar fi masarea de trupe la granițele țării sau neparticiparea armatei române la manevrele militare care au avut loc înainte de intervenția militară din Cehoslovacia. Poate că cea mai interesantă afirmație identificată de autorități în acea perioadă a fost cea potrivit căreia „în localitățile Bocicoi, Rona de Sus și Rona de Jos – din județul Maramureș – circulă zvonul că tovarășul Nicolae Ceaușescu ar fi fost grav rănit în județul Mureș de câțiva cetățeni maghiari din Cluj și patru turiști sovietici” (ANIC, f. 200). Practic, acesta este cel mai clar exemplu de zvon-teamă, așa cum a fost propus din punct de vedere științific în urmă cu peste jumătate de secol (Knapp, 1944, 23-24). Un alt tip de zvon propus de același autor este zvonul optimist, versiunea negativă prezentată anterior având și o astfel de componentă la final, întrucât se afirma că „tovarășul Nicolae Ceaușescu a fost dus cu un avion special la Londra” (ANIC, f. 200).

Documentele identificate în arhive ne permit să prezentăm, în premieră, evoluția fenomenului sociologic al transmiterii zvonului în perioada fierbinte a lui august 1968. Pentru acel interval tensionat, ne putem baza analiza fie pe experiența directă a celor care au trăit acele momente, fie pe documentele care pot fi identificate de diverși specialiști

din științele sociale. Ceea ce reiese destul de clar este amenințarea militară reală care a fost resimțită nu numai de autorități, ci și de opinia publică din țara noastră.

În privința zvonurilor care au circulat în România, în acea perioadă, putem să apreciem că ele pot fi grupate în primul rând în funcție de zona geografică în care circulau. Dat fiind că amenințările la adresa României veneau, simultan, din trei direcții diferite (sud, vest și nord-est), fiecare categorie de zvonuri vehiculate de români avea ca tematică aspecte concrete ce țineau de aria din care proveneau posibilele amenințări.

Față de perioada celui de-al doilea război mondial, când din cauza duratei mari de desfășurare a conflictului populația resimțea puternic lipsa alimentelor de primă necesitate, în cazul august 1968 datele care au circulat au vizat în primul rând detalii conexe domeniului militar (amplasarea, detașarea și circulația de trupe și tehnică) și mai puțin aspectele economice. Datorită faptului că multe din zvonuri aveau ca punct de plecare stări de fapt reale (din țările vecine), putem aprecia că, spre deosebire de știrile care circulau în cel de-al doilea război mondial, versiunile din august 1968 erau mult mai aproape de realitate, confirmând ipoteza științifică a „sâmburelui de adevăr” conținut de zvonuri (Stoica, 2004, 117).

O categorie importantă de zvonuri care au circulat în perioada analizată este reprezentată de versiunile-provocări lansate în/de către țările vecine, privind așa-zisele intenții ale statului român de a le încălca suveranitatea și independența. Astfel, populația din statele vecine implicate (URSS, Ungaria, Bulgaria) fusese „convinsă” în plan intern de obiectivele „ascunse” ale României de a recuceri teritoriile cândva pierdute. De asemenea, pot fi luate în calcul și ipotezele pe care le intuiau responsabilii comuniști, și anume ca prin

crearea unor tensiuni și conflicte interne – inclusiv prin lansarea unor zvonuri destabilizatoare în acel context propice – să se creeze un pretext pentru o intervenție a armatelor „prietene” din cele cinci țări. Această versiune poate fi luată în calcul dacă ținem cont că, potrivit unor autori români care au studiat acest spectru social, „zvonurile lansate deliberat au perioada de germinare mai lungă, ating arii de răspândire mult mai largi, au o persistență îndelungată, producând o erodare profundă a moralului trupelor combatante și a populației civile, iar rezistența acestora rezidă în veridicitatea lor” (Arădăvoaice și Niță, 1995, 133).

O altă concluzie importantă este aceea că, dacă la nivelul opiniei publice zvonurile care circulau reprezentau semnalele unor stări de fapt reale, intuite de populație, la nivelul autorităților române (și nu numai) informațiile cunoscute de acestea erau numite, în planul relațiilor diplomatice, zvonuri – tocmai pentru a menține anumite aparențe în dialogul oficial. Spre exemplu, Vasile Șandru, adjunctul ministrului de externe la acea dată, i-a convocat pe ambasadorii celor cinci țări care pregăteau intervenția în Cehoslovacia, exprimându-și îngrijorarea față de „zvonurile privind concentrarea de trupe de la granițele acestei țări” (Retegan, 1998, 152).

Cu siguranță că unele documente mai recente vor permite, pe măsură ce vor deveni accesibile, o mai bună cunoaștere a evoluției situației din țara noastră în acel an tumultos și, de asemenea, vor reprezenta pentru autorități și mediul academic un exercițiu privind modul de acțiune în cazuri similare. În orice caz, autorii acestui studiu nu își propun o expunere a datelor științifice de o manieră exhaustivă, ci vor să prezinte doar o versiune documentată a unui cadru social atent surprins în acea perioadă.

Bibliografie

- Allport, Gordon W. și Postman, Leo. (1946-1947). An Analysis of rumor. *The Public Opinion Quarterly*, 10, 4, 501-517.
- Antip, Felicia (2008). *1968 – după patruzeci de ani*. *Lettre internationale*, 66, 45-56.
- Arădăvoaice, Gheorghe și Niță, Dan. (1995). *Zvonul. Determinări, conținut, consecințe*. București : Editura Academiei de Înalte Studii Militare.
- Arhivele Naționale Istorice Centrale / fond C.C. al P.C.R. – Secția Organizatorică, dosar 51/1968.
- Bărbulescu, Mihai, Deletant, D., Hitchins, K., Papacostea, Ș. și Teodor, P. (1998). *Istoria României*. București : Editura Enciclopedică.
- Berindei, Mihnea. (2008). Ceaușescu și discursul din 21 august 1968. *Lettre Internationale*, 64, 104-108.
- Betea, Lavinia. (2008). *Partea lor de adevăr (Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri ; Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României ; Convorbiri neterminate cu Corneliu Mănescu)*, București : Editura Compania.
- Boudon, Raymond, Besnard, P., Cherkaoui, M. și Lécuyer, B.-P. (coord.). [1993] (1996). *Dicționar de sociologie*. București : Editura Univers Enciclopedic.
- Chelcea, Septimiu. (1994). „Locul controlului” și emergența zvonurilor. În S. Chelcea. *Personalitate și societate în tranziție* (pp. 184-203). București : Editura Știință și Tehnică SA.
- Chelcea, Septimiu. (2006). Un fenomen psihosocial complex : zvonurile. În J.-N. Kapferer. *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume* (pp. 5-47), București, Editura Humanitas.
- Constantiniu, Florin. (1997). *O istorie sinceră a poporului român*. București : Editura Univers Enciclopedic.
- Cornea, Paul. (2008). 1968 – la Paris și la Praga. *Observator cultural*, 9, 167 (425), 8-9.
- Flores, Marcello. [2003] (2007). *Istoria ilustrată a comunismului*. București : Enciclopedia RAO.
- Hoppe, Jiří. (2005). România și Primăvara de la Praga. În *România și Primăvara de la Praga*. (pp. 93-100). București : Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.
- Jeanneney, Jean-Noël. [1996] (1997). *O istorie a mijloacelor de comunicare. De la origini și până astăzi*. Iași : Editura Institutul European.
- Kapferer, Jean-Noël. [1993] (2006). *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume*. București : Editura Humanitas.
- Knapp, Robert H. (1944). A Psychology of Rumor. *The Public Opinion Quarterly*, 8, 1, 22-37.
- McQuail, Denis. [1984] (1999). *Comunicarea*. Iași : Editura Institutul European.
- Moraru, Constantin și Grigorescu, Liviu-Daniel. (1998). Comitetul Executiv al CC al PCR „face zid” în jurul secretarului general. *Dosarele Istoriei*, 3, 8, 50-58.
- Retegan, Mihai. (1998). *1968 – Din primăvară până în toamnă*. București : Editura RAO.
- Retegan, Mihai și Duțu, Alesandru. (2004). *Război politic în blocul comunist : relații româno-sovietice : documente*. București : Editura Tritonic.
- Stoica, Aurelian. (2004). Valoarea de adevăr a zvonurilor. Zvonurile din România la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. *Sociologie Românească*, 2, 4, 110-118.
- Stoica, Aurelian. (2006). Zvonurile agită spiritele la granițele României. *Historia*, 6, 49, 64-67.

Primit la redacție : iulie 2008